

AZ ÖRÖK LOBOGÁS APOTHEOZISA

A Nagyasszony halálos betegen feküdt a szanatóriumban. Halálos betegen, hetvenhatévesen, csontvázza fogyva, mozdulatlanul. Csak az arcát nem érintette a halál közelsége. Ez az arc nem volt öreg és nem volt fiatal. Természeti csoda volt: a kiharcolt nyugalom márvánnyá simította és a várt beteljesülés fölmagasztosította. Kortalan és nemtelen volt ez az arc: az emberi lélek szépséges tükre, amelyben, a fájdalom és az öröm misztikus ölelkezése fénylett.

A nyitott ablakon a kert májusi illata áradt be. A Nagyasszony mélyen lélekzett. És megszólalt hangjának harangja, a legszebb harang, amely valaha emberi torokban csengett. Bús volt most a hangja, bús és végtelenül megnyugtató.

– Most, hogy mindentől el kell búcsúznom, legjobban fáj a búcsú a levegőtől. Itt kell hagynom a levegőt is, a drága jó, levegőt. Milyen édes, milyen illatos! Ó, mennyire sajnálom itthagyni. De még érzem arcomon a simogatását. Ez az utolsó, amit az életből érzek.

Rigófütty szökken a szobába. Édes mosoly csillant föl a Nagyasszony szája szélén.

– Drága kis rigóim! Hallja, István, milyen eszeveszetten énekliz ez is az életet! Hogy cifrázza!

Önfeledt elragadtatás lepte el az arcát

– És belőlem kibuggyant a kérdés:

– Mária, édes Mária, nem bírom tovább, meg kell kérdenem: boldog volt-e az élete?

Az emberi arc elsötétült és az emberi harang fenyegetően kondult

– István, hogy kérdezhet ilyen ostobaságot? Ki boldog? Mi a boldogság? Szavak, amelyeknek semmi értelmük nincs. Azok az emberek találták ki, akik nem élnek, csak szeretnének élni. Az önámítás szavai. Én nem voltam sem boldog, sem boldogtalan. Szerettem az életet. Megveszekedett szerelemmel szerettem. És az élet is szeretett engem. Elhalmozott jóval, rosszal, egy pillanatra sem hagyott nyugodni. A nyugtalanság, István, ez az élet. És mindig, vagy legalább is nagyon gyakran, azt tettem, ami jól esett. Öleltem, ha ölelnem kellett, rugtam, ha rugnom kellett. Ez volt az életem. Ezer ember életét éltem, ezer szerep életét, a színpadon és az életben. Görcsösen kerestem önmagam, a magam szerepét. Nem találtam meg. De hányszor hittem, hogy megtaláltam! Ilyenkor talán még a boldogságban is hittem. De ez mindig hamar elmúlt. És újra kezdtem a küzdelmet. Milyen gyönyörűség volt küzdeni! De csak egy küzdelem van, István, amely éltet: ha saját magunkat akarjuk valahová felküzdeni. Valahová, ahol az illúzió csalogat bennünket.

– Az illúzió? Csak az illúzió? sohasem kínlódom azzal a kérdéssel, hogy érdemes-e élni, hogy van-e az életnek célja?

– Soha, István, soha! Maga fiatal és egészséges, hogy ronthatja meg az életét ilyen hiábavaló kérdésekkel? Ha már mindenáron az élet célját és értékét akarja tudni, mért nem nyugszik meg abban, amiben Goethe is megnyugodott: Az élet célja maga az élet. Der Zweck des Lebens ist das Leben selbst ... Élni, minél erősebben, minél teljesebben élni, ez az élet célja. És akinek sikerül a maga saját, külön életet élni, ez a legtöbb, amit ember elérhet. Csak hinni kell a saját maga életében, István. Hinni kell, hogy ezt meg azt meg kell tennie, s akkor betöltötte a hivatását: a saját maga életét. A rigó füttyül, – és milyen tökéletesen füttyül! – a virág illatozik – és milyen tökéletesen illatozik! – és én a színpadon á g á l t a m. Az életben is. Ez volt az, amit meg kellett tennem. De nem tökéletesen tettem. Csak az állat és a növény tud valamit tökéletesen tenni. Az ember csak törekedhet a tökéletességre. Talán ez a törekvés az élet célja. Ki tudja? – És most már vége. Nem á g á l h a t o k tovább és nem hihetem tovább, hogy az igazságért á g á l o k. De ha itt a vég, mért nem végez gyorsabban velem az élet? Mért kínozt ilyen okatlanul?

– Mert még nem akar magával végezni, édes Mária. Mert még el kell játszania Volumniát az új Coriolanussal.

A Nagyasszony szemében lobot vet az élet tüze. És a harang az életet csengi:

– Igen, igen. Új Coriolanus van. Az igazgató azt mondja, hogy megtalálta végre a hőst a Nemzeti Színház számára. Ó, bár csak úgy lenne. Sohasem volt méltó társam a színpadon. Az életben sem. Én mindig szárnyalni akartam, és a hősem mindig a föld felé húzott. Az egyetlen ember, akit irigyeltem: Ellen Terry. Ő Irvinggel játszhatott! ... És mégsem csüggedtem. Kétszázszor játszottam Elektrát a vidéken, kétszáz Orestessal! Volt köztük országos hírű színész és gyámoltalan dilettáns. És én mind a kétszázszor nekigyűrködtem, hogy magammal ragadjam a szepegő kollégát. Teljesen sohasem sikerült, de egy kicsit mindig ... Tehát ezért a „kicsiért“ éltem. Az volt a hivatásom, hogy magammal ragadjam az embereket ebből a hazug világból egy még hazugabb világba, amely azonban legalább szebb, ó, sokkal szebb. Ezerszer sikerült, ezerszer nem. Kívitek vagyunk: én és az emberek.

A Nagyasszony egyszerre elnémult. A teste megvonaglott a nyiláló fájdalomtól. Kezét, a legbeszédesebb kezét, az arcára tette. Panasz helyett eltakarta a fájdalmát.

És így, eltakart arccal, behunyt szemmel, ismét megszólalt. A harang édes szomorúsággal és bágyadt vágyakozással susogott:

– Most beszéljen maga, István. Mit hallott? Mit olvasott? De előbb egyék abból a gyönyörű körtéből. Én már csak szagolni tudom, enni nem. Az emberben a szaglóérzék él legtovább ... Mily nemes gyümölcs a körte. A legnemesebb. Mert a gyümölcs rangja: az illata. A körte a gyümölcsök fejedelme.

Pár nap múlva meghalt az á g á l á s mestere, a nemes pózok mártirja.*

(Budapest)

Lehel István

SZENT PÉTER TEMPLOMÁBAN*

Itt állok Péter híres templomában
És szent örömmel nézek szerteszét,
Mebámulom titáni Angelónak
S nagy Rafaelnek fenséges művét,
A szentélyt, hol minden napos derűben,
A déli tájak fényében ragyog,
És azt hiszem, hogy álmaim honában,
A Szép honában, Hellasban vagyok.

Hellén templomra vall itt minden oszlop.
Mint Aegeus vizének partjain,
S nem hellén istennők pihennek ottan
A pontifexek márványsírjain ?
S a felhőn angyalkák csoportja mintha
Kis Ámoroknak vidám serge vón:
Itthon vagyok e klasszikus falak közt,
E pompás szentély egy új Parthenón.

De mégsem az, mert látom a keresztet
És függni rajt az ácsmester fiát.
Nagy szenvedő! hát a tiéd e szentély,
Hol az Olimp derűje süt reád?
Te, aki a szamár vemhének hátán
Láttad meg őköd, Dávid, városát,
Hogy illik, mondd, e büszke környezetbe
Fájdalmas arcod s töviskoronád?

De mintha most a másik arcod látnám,
Az istenit s a diadalmasat,
Ha a kínelhő, mely fejed borítja,
A dicsfény sугarától széthasad.
De hát nem így szállt az apoteózis
A hellén héroszok fejére is?
Belátom már, megillet ez a templom,
Mert, Istenember! hellén vagy te is.

Igaz bár, hogy zsidó földön születél,
Ott állt a bölcsőd, barmok jászola,
De kiemelt rab néped szűk köréből
Pál, a pogányok bölcs apostola,

* Mutatvány a szerzőnek *Jászai Mariról* szóló, sajtó alatt levő könyvéből.

* Mutatvány *Az ész tragédiája* című verskötetem legközelebb megjelenendő második bővített kiadásából. Megértéséhez tudnunk kell, hogy a *London News* című képes angol hetilap 1926. évi folyamában közölte a legújabb palesztinai ásatások leletei közt egy antik Krisztus-szobor fejének a képét és vele szembeállítva a Phidiastól származó Zeus-fejet. A hasonlóság meglepő s ez indított engem e költemény írására, melyben azt a nagy hatást kívántam feltüntetni, amit a hellénizmus tett a kereszténységre a Krisztus utáni első három században a nicaei zsinatig.

S a hellén vont nemes keblére téged,
Népek kertjében a legszebb virág,
És nem kötött Mózes törvénye sem már:
Júdóa helyt hazád lett a világ.

De a nyelved sem volt többé a héber,
Homeros nyelvén szóltak könyveid,
Pallérozott világnak ékes nyelvén
Vitték világgá szent érzelmeid,
Görög nyelven szól hozzánk a beszéd is,
Mit elmondtál a népnek a hegyen,
Hogy a szelíd erkölcs örök szabálya
S minden tettünkben törvényünk legyen.

E drága nyelv, nagy eszmék hordozója,
Az igazat s jót régen hirdető,
Lett szózatod legjobb tolmácsolója,
Az új ígét bájjal kedveltető,
Hellén nyelv, mely tanodra rálehelte
A gondolat hellasi szellemét,
És Sokrates, martíromsági társad,
Kezét nyújtotta frigyessül feléd.

Igy lett vallásod égi tudománya
Magas röptű hellén bölcselkedés,
Amely körülted addig fonta láncát,
Míg jött az eszmévé emelkedés:
Hogy erkölcsöd győzhessen e világon,
A Csarnoknak kellett helyt állnia,
S ki adta istenséged ideáját?
Nagy Plato és az Akadémia.

Mert hellén bölcsek tettek Nicaeában
Istenszeméllyé egykor tégedet
S hellén L o g o s z lettél a nagy triászban,
Az Íge, kit szent János emleget:
Így lett tiéd a h o m o u s i o s név,
A téged mennybe ragadó betű,
És ülsz a jobbján Plato istenének,
Mint véle egyrangú s egylényegű.

Ekkor, mint hajdan a Tábor-hegy ormán,
Dicsőülésben színed változott
S testedről eltűnt mind a rémítő jel,
Mint rá a Golgotán a kín nyomott:
Az aureóla tündöklése közben
Lefoszlott rólad a lázári kép
És, mintha Hellas mesterműve volnál
Lett arcod mindenik vonása szép.

Ily szobrot állítottak ők tenéked,
Kiáltja ez: „Győztél, galileus!“
Győzelmes isten képe e dicső más,
Mint Phidias faragta nagy Zeus:
E dús szakáll, égrendítő szemöldök,
E szem s e göndörség borzolta haj,
Oly ismerős mind nékem a görögnek:
Hellasra és nem Júdeára vall.

Göröggé váltál, Betlehem szülötte!

Mióta egyesült a szent triász,
S a nagy Homér versétől ihletetten
Vésett ki téged egy új Phidias,
Oh mert ez arc, ez hellén isten arca,
Mit egykoron csodált Olimpia:
Ezzel hódítottad meg a világot,
Galileának szenvedő fia!

Ezért van hát, hogy egy új Parthenónban
Helyezte el nagy Róma képedet,
Mert jött a kor, midőn a holt leányzó,
Örökszép Hellas, újra éledett
S új Phidiasok bámuló szemekkel
Látták meg a Szépség szülőhonát
S Hellason lelkesülve építették
A hellén Krisztus méltó templomát.

(Budapest)

Némethy Géza

FILOZÓFIAI MOZAIK

Embernek lenni, úgy gondoljuk, annyit jelent, mint gondolkozó lénynek lenni. Emberi mivoltunk jelenti egyszersmind azt is, hogy gondolkozó lények vagyunk. De azért az ember nemcsak gondolkozó lény, – sőt manapság általában azt is vitatják, hogy a gondolkozás maga a legjelentékenyebb tulajdonsága lenne az embernek, – mégis minden időben rendkívüli fontosságot tulajdonítottak a gondolkozásnak s bizony-bizony sokak szemében az emberi élet legjelentékenyebb része éppen az, amit az emberiség a gondolatokban élt.

Éppen ezért csak természetesnek kell tartanunk, ha különösképpen azok, akik egész életüket a gondolkozásnak szentelik, a gondolkozásnak – az értékskálában – ilyen valóban mindenek fölé való helyezését kívánják és követelik is. Mivel legtöbbször tartják a gondolkozást, azért a legnagyobb jelentőséget tulajdonítanak annak az értékelésében is, mind az emberi dolgokat, mind pedig a világ dolgait illetően is. A gondolkozásnak ez a magas értékelése kihatással van a gondolkodás metafizikai jelentőségére is. Aki ugyanis igazán szellemi életet él, akinél életének nagy eseményei összeesnek szellemi életének nagy étapejaival, az a metafizikának arra az alapvető nagy kérdésére is, hogy mi a világ lényege s hogy a világ lényegének szempontjából milyen szerepe és jelentősége van a szellemnek, a gondolkozásnak, – egészen más feleletet fog adni, mint az az ember, aki a gondolkozást mire sem értékeli, akinél életének nagy eseményei összeesnek fizikai léte eseményeivel. Az ilyen embernél valóban érthetetlen volna olyan világfelfogás kialakulása, amely világfelfogás nem merülne el tökéletesen az anyagba. – Lehetetlen, hogy az anyag imádata egyebet, mint éppen az anyagot nagyra nézze ezen a világon.

De azért bár a szellemek, illetőleg az anyagnak értékelése igen nagy befolyással van az ember legbelsőjében gyökerező metafizikai meggyőződése kialakulására, azért e meggyőződés kialakulására nemcsak ez az értékelés van döntő befolyással. Valóban nemcsak gyakorlati, hanem súlyosan gondolkodóba ejtő elméleti érvek is támogatják a szellemiség nagy metafizikai jelentőségét.

*

Ha a világ összes dolgai felett szemlét tartunk s ha ezeket a dolgokat bizonyos nagyjelentőségű ismérvek alapján csoportosítani akarjuk, ha komolyan számbaveendő elvek alapján akarunk eljárni, helyesen cselekszünk, ha megkülönböztetjük az *élőnek* s az *élettelennek* világát. Olyan szembeötlő nagy különbségek jelentkeznek e szemle alkalmával, hogy ez a csoportosítás első pillanatra is szembeszökőnek és a lényegét érintőnek tűnik fel. Ugy látjuk azonban, hogy az élőnek világában további ilyen nagyfontosságú megkülönböztetés is jogosult. A *lelki élet* ugyanis olyasvalaminek tetszik nekünk, amely *magában véve zárt világot látszik alkotni*, amely világ toto genere különbözik mind az élettelennek, mind pedig az élőnek világától.

*

Ha az élettelennek világából indulunk ki s az élettelennek világából akarnók leszámaztatni az élőnek világát s magát a gondolkozást, az egész lelki és szellemi életet is, – akkor voltaképpen az élettelen és az ész nélkül valót tesszük meg végső valóságnak. Ha meg ezt tesszük, akkor a nehézségeket mindjárt kiindulásunk legkezdetén nemcsak összehalmoztuk, de minden megoldási kísérletet is voltaképpen már eleve lehetetlenné tettünk. Nem lehet elégszer ismételnünk azt az igazságot, hogy az élettelen anyagból semmiképpen sem lehet

leszármaztatni az életet s hogy a szellem életét, a szellemet magát, sem az élettelen, sem az élő anyagból nem lehet leszármaztatni. A tudat pedig, amely egész világunknak valóban nagyhatalmú, a sötétben világító világosságot alkotja, olyasmi, ami mindazzal, ami benne foglaltatik, tehát egész tudattartalmával együtt, nemcsak egészen más, mint az objective létezőnek tartott anyag, hanem egyszersmind olyasvalami, ami maga mellett meg sem tűri a tudatnak meg nem jelenő, attól minden vonatkozásban függetlennek képzelt létet. Lehetséges, hogy nem sokra megyünk annak az igazságnak elfogadásával, hogy minden lét voltaképpen csak tudatbeli lét – és másmilyen lét elképzelhetetlen logikai nonszens de viszont ez olyan igazság, ami előtt nem hunyhatunk szemet, ha igazán az igazságot kutatjuk.

*

Jól tudjuk, hogy ennek a felfogásnak majdnem éppen egyenes ellentétét alkotja a közönséges, a józannak nevezett felfogás, sőt még, amint mondani szokás: a filozófiától, helyesebben a filozófiai gondolkozástól nem inficiált tudományos gondolkodás is. E szerint a felfogás szerint a tér és idő végtelensége élettelen és természetesen gondolkodás nélkül való anyagot zárna magában, amely anyagot bizonyos erők állandó mozgásban tartanak, aminek következtében az anyag egy csekély része élővé válik s az élőlények közül pedig az ember gondolkodó lényvé fejlődik. A gondolkodás tehát csakis az ismert világ csúcán jelentkezne, mint olyan jelenség, ami semmiképpen sem arrogálhatja magának *az anyaggal szemben, amely szülte*, az elsőbbséget; – de még egyenrangú valóságnak sem tekinthető ez a – bár sötétségben fénylő – szikra a mindeneket jelentő, úgylátszik tér és idő végtelenségében mindenütt és mindenkor jelenlevő anyaggal, ezzel a valóságosan létező igazi valósággal szemben. És mégis, legalább annyit minden gondolkodásnak, még a derengő fényű kezdetleges gondolkodásnak is el kell ismernie, hogy ha mindabból, ami létezik s mindabból, ami vagyok, – tehát valóban a létezőnek egész világából – valamiképpen a végső gyököt megvonják, két ilyen végső gyökérre jutnánk: az én-re és mindarra, ami nem vagyok én: a nem én-re.

*

Az énnel és a nem-énnel állandó együttes teszi a világot. Ez már eléggé filozófikus álláspont, különösen akkor, ha a nem-énnel állandó kapcsolatban levőnek tartjuk az énnel. Ha azonban jobban szemügyre vesszük a közvetlen tapasztalatot, illetőleg a tapasztalatnak közvetlen adottságát, úgy mihamar meg kell értenünk azt is, hogy voltaképpen mind az én, mind pedig a nem-én csak abstractio, amit a gondolkodás létesít, mert a tapasztalati valóságban e két elem: az én és a nem-én mindig együttesen fordul elő. Ugy gondolom, nem szükséges külön kiemelni, hogy a nem-énnel voltaképpen az én kivételével éppen mindeneket kell értenünk: a hegyet és a völgyet, a tengert, az eget és a csillagokat s mindazokat a dolgokat, amelyeknek a közönséges felfogás objectív, a subjectumtól nem függő s attól fel nem tételezett létet tulajdonít. Viszont az én jelenti magát a tudatot annak minden tartalmával együtt.

*

Amilyen egyenesnek látszik ez az egész okoskodás, annyira megtévesztő is egyszersmind, hiszen jól tudjuk, hogy a tudattartalom bizonyos, filozófiailag nem, vagy alig kifogásolható felfogás szerint, éppen magát a mindenséget is jelenti, tehát megint: a hegyet és völgyet, a tengert, az eget és a csillagokat s mindazokat a dolgokat, amik valamiképpen a tudatban vannak, tehát megint az egész világot, ami valójában nem is lehet másmilyen, mint a tudatbeli realitás. De azért ilyen megfontolások után is tovább makacszkodunk, helyesebben: az úgynevezett józan ész tovább makacskodik s azt hiszi, hogy – legalább a Loche-féle elsődleges és másodlagos tulajdonságok értelmében joggal beszélhetünk, csak helyesen kell értenünk, az én-ről és a nem-én-ről.

*

Nem kell megemlítenem azt sem, hogy az én közelebb van az énhez, mint a nem-én. Ezt körülbelül mindenki tudja is, ha talán ennek nagy jelentőségét nem is érti át azonnal. Hogy az én közelebb van az én-hez, mint a nem-én, mindenki azonnal megérti, ha ezt a gondolatot úgy fejezzük ki, hogy az én közelebb van önmagához, mint a külvilág az énhez. És mégis csodálatszerűen minden gondolkodás eredetileg a külvilágból indul ki, csodálatszerűen ez az, amit legelőször észrevesz az ember s még a külvilágban is a szellemet (az értelmet) aránylag csak későn látja meg a gondolkodás.

A szellem magamagát csak későbbben veszi észre, de minél inkább megragadja magamagát, annál inkább megérti azt a nagy, kezdetben nehezen is megérthető igazságot, hogy az emberi szellem voltaképpen csakis ezt a szellemet ismerheti meg és értheti is meg és hogy voltaképpen az egész világból csak annyit és csak úgy érthet meg, amennyire és ahogyan azt az emberi szellem átjárni, áthatni képes. Ezt megértvén az ember, olthatatlan vágytól hajtva, az egész mindenségét szellemi valóságból törekszik megkonstruálni és megérteni.

*

Egészen bizonyos az, hogy a gondolatnak és a létnek egymáshoz való viszonylatában is joggal beszélhetünk, a csillagászatból vett műkifejezést használva: perihéliumról és aphéliumról. A gondolatnak és létnek az azonosságban való összeeső, közvetlen közelségét fejezi ki az én; és a gondolatnak a létből a végtelenségbe elvesző távolságát fejezi ki az alanynak meg nem jelenő objectív lét, aminek egyik jelentéktelen

része lenne az én. Ha az egész világot, a brutális anyagi világot is, tökéletesen elsüllyesztem a szellembe, úgy, ahogy ezt, ha egészen végiggondoljuk, minden idealizmus és minden szubjektivizmus tényleg meg is teszi, akkor voltaképpen a gondolatnak és létnek perihéliumában tartózkodunk. Míg ellenben, ha a szellemet elsüllyesztjük az anyagba s a szellemen nem tudunk egyebet látni, mint az anyag foszforeszkálását, ami valami érthetetlen módon világosságot gyűjt a létnek egyébként rettenetes, szörnyű sötétségében, akkor voltaképpen oly messzire távolodik el a gondolat a léttől, hogy már-már teljesen elmosódni látszik a szellemnek minden homályos körvonala is, hogy a fényesség helyét adjon a sötétségnek, hogy a szellem helyét adjon az anyagnak. És mégis: bár jól tudjuk, hogy mindkét felfogás hatalmasultra tekinthet vissza és erőteljes argumentumokat hozhat fel mindkét felfogás a maga igaza mellett, azért mégis azt hisszük, az egész igazságot fejezzük ki, állítván azt, hogy az a világ, amit ismerek, amit annyira amennyire megismerhetek és megérthetek, de még az a világ is, amit elgondolok avagy elképzelek, voltaképpen az én világa. *A világ ura az én világom.* Ebből még éppen nem következik az az állítás, hogy más világ, mint az én világom nincs is, de mindenesetre egészen közeli szomszédságába jutunk ennek az állításnak is.

*

Kezdetben az ember önmagát is csak annyiban veszi észre és csak annyiban érti is meg, amennyiben mintegy a külvilág alkatrészének tekinti önmagát is. Az emberi elmének kozmocentrikus vonására és felfogási módjára mindenesetre igen találó az a gyakran használt szemléltető, majdnem éppen érzékeltető hasonlat, amely szerint az emberi elme hasonlatos a szemhez, ami mindent lát, csak éppen magamagát nem; de ennek a kozmocentrikus megismerési módnak legmélyebb oka nemcsak az emberi elme alkatában rejlik, hanem ez egyszersmind egy ősrégi metafizikai elméletnek következménye is, amely metafizikai elmélet elemeivel voltaképpen minden időben és minden gondolkodásban találkozunk. Ez az az elmélet, amiről már az eddigiekben is említést tettünk, amit a közönséges gondolkodás is minden aggályoskodás nélkül magáévá tesz, amely elmélet és felfogás szerint a dolgok objektíve, függetlenül minden subjectumtól, léteznek, úgy hogy a subjectumnak a létre éppen semminemű befolyása nincsen; csupán csak a megismerésben, a dolgoknak – a subjectumtól függetlenül létező dolgoknak – a subjectumban valami módon való tükröződésére lehet befolyása a subjectumnak, a végtelen objectív lét bár foszforeszkáló, egyébként azonban jelentéktelen részének.

*

Nyilvánvalóan az antik gondolkodás által megfogalmazott igazság elméletével állunk szemben, ha a világ dolgainak valaminő megegyezését ismeretünkkel, a világ dolgainak tudatunkban való valaminő visszatükröződését tanítjuk.

Mi messze eltávolodtunk az igazságnak ettől a fogalmától, a melyet szemmeláthatóan az önmagában feltétlenül bízó fiatalos gondolkodásának semmi nehézséget nem ismerő és el nem ismerő naivsága alkotott meg. Minden téren és minden vonatkozásában gyönyörűnek tartjuk a fiatalságot. A fiatalság jelenti a bizalmat, a fiatalság jelenti a bátorságot s jelenti mindenféle értelmében azt is, hogy *elműlik és soha többé vissza nem tér.* De szép és gyönyörűsége a fiatalságnak gyakran vissza-visszatérő emléke is. A gondolkodás, fiatalsága is szép és gyönyörűsége dolog és vissza-visszatérő örömmel üdvözöljük mindenkor, bárha jól tudjuk, hogy mily messzire eltávolodtunk ettől az alapjában naiv felfogástól.

*

Az emberi gondolkodás, fiatalos magabizásában – mindjárt a magára ébredt gondolkodás legelején – valóban gyermekek módjára, a legnehezebb problémának, a lét lényege problémájának – ennek a különösképpen metafizikai problémának – meglátásával s megoldási kísérleteivel kezdte, bizton remélvén, hogy az emberi értelem valami módon képes hű képét adni a valóságosan létezőnek. Hogy ez a valóságosan létező teljesen transzcendens s nekünk embereknek teljességgel hozzáférhetetlen és hogy az, amit valami módon a valóságból megismerhetünk, az többé-kevésbé az emberi elme alkotása, – legalább is a Bacon mondásának értelmében, amely közismert és sokszor idézett mondás azt tanítja, hogy „az emberi értelem hasonlít az egyetlen tükörhöz, a tárgyak sugarai felfogásában saját természetét összekeveri a tárgyak természetével, ezt elferdíti és megrontja“* – azt csak az a gondolkodás tudja és érti meg, amely már túlrejt a gondolkodás fiatalos naivságán, ami bármilyen szép és kívánatos legyen is, épp annyira visszahozhatatlan, mint maga az eltűnt fiatalság. A mi gondolkodásunkat a szkepsis nevelte nagygyá, amely a Descartes nagy tételében: „cogito ergo sum“-ban felfedezi az universonak azt az egyetlenegy pontját, ahol a gondolat és a lét tudatosan összeesik, amely egyetlenegy pontban a gondolat mintegy megragadja a létet. De a gondolkodásnak ebből a nagyszerű bravúrából nem tudjuk a valóságot hüen, adaequat módon visszatükröző metafizikát felépíteni. A kanti gondolkodás által pedig magas ívelésű röptében végleg lehült a gondolkodásnak magában bizakodó heve és megértettük azt a nagy, de egyben lehangoló igazságot is, hogy az emberi szellem, bármilyen mélyen hatoljon be a lét titkaiba, a legmélyebb mélységekben is – a lét lényege helyett – saját magának alkotásaival fogja magát szemben találni.

*

* Bacon: Novum Organum, Balogh Ármin fordítása.

A naiv felfogás örökre eltűnt, hogy helyet adjon egy másik felfogásnak, amely felfogás központjába soha többé nem kerülhet a *kosmos*, hanem csakis a *szellem*. A gondolkozásnak abban a fázisában, amikor már a derengés megszűnt s a homályt elűzte a világosság, az egész mindenség a szellem nyelvén szól az önmagát hovatovább mind inkább és inkább és mind tisztábban és világosabban megértő szellemhez. Az, ami közönségesen anyagnak tekintetik s amit a közönséges, a kezdetleges és a derengő gondolkodás is azonosít az objectív léttel, felbomlik minden ízében, minden maradék nélkül, subjectív elemekre s ezután a processus után mindaz, ami eddig objectív, anyagi létnek ismertetett el, a szellem keretévé, helyesebben a szellem symbolumává válik. A gondolkozásnak ezen a magaslatán valóban *mysteriummá válik az egész világ* s benne az ember, a lét általában, az élet és a gondolkodás is. Ezzel a felemelő, fennkölt mysteriummal éles és bántó, fájdalmasan bántó ellentétet alkot (a tapasztalatban állandóan, azt lehet mondani: szünet nélkül megjelenő) pusztulása minden életnek, minden gondolkodásnak s mindannak, amit szellemnek ismerünk meg és a szellem minden alkotásának is. Ugy, hogy végső elemzésben voltaképpen *az egész létet tragikus mysteriumnak kell tartanunk*.

*

A világnak, a létnek naiv, általában magától értetődőnek látszó, majdnem azt mondhatni: természetes felfogását, a derengő gondolkodás felfogási módjának akarjuk nevezni. A derengő gondolkodással szembe állítjuk azt a gondolkodási módot, amely, hogy magunkat képletesen fejezzük ki: fényárban játszódik le.

A derengő gondolkodás az egész világot ilyen derengésben levőnek látja. Amikor aztán fényárban jelenik meg a világ, olyan fényárban, aminek vakító fényességét már alig is bírjuk ki, úgy, hogy kezdetben nem is merünk ennek a nagy fényességnek szemébe tekinteni, – akkor, ha gondolkodásunkat, amely eddig *kifelé*, a világ, a külvilág dolgai felé volt irányítva, most *befelé*, a magunk világa, a belvilág, a szellem-erkölcsi világ felé irányítjuk: megértjük és át is érezzük azt a nagy igazságot, hogy a világ és pedig éppen az egész világ, ha a dolgok velejét tekintjük, nem fizikai, hanem *szellemi valóság*. Mi magunk is lényegileg ilyen szellemi valóság vagyunk – és minden fizikai valóság voltaképpen csak leszármaztatott, nem elsőrendű, nem igazi őseredeti valóság. A külvilág realitását nem akarjuk kétségbe vonni; jóllehet azt is jól tudjuk, hogy az egész külvilágot helyesen és joggal tekinthetjük Schopenhauerrel az én képzetének – és jól tudjuk azt is, hogy a legbiztosabbnak jelentkező elpusztíthatatlan, áthatolhatatlan anyag maga is tekinthető – főképpen, ha a Locke-féle elsődleges tulajdonságokat tartjuk szem előtt – az érzéklés, különösen pedig a tapintás-érezéklés hiposztázisának.

De igenis állítjuk azt, hogy a külvilág, kívülről tekintve és kívülről megközelítve, mindenkor subjectív jelenség, tudatbeli valóság marad s épp ezért a lét lényegébe kívülről lehetetlen behatolnunk. A lét lényegébe, ha valahol egyáltalában lehetséges, csakis önmagunkon keresztül hatolhatunk be.

*

Az emberi szellemnek, a szellemnek általában, egyik legnagyobb jelentőségű tisztánlátása az volt, amikor a külvilágban észrevette az értelmet, amikor a mindenséget nem értelmetlen s értelem nélkül szűkölködő összevisszaságában, rend és rendszernélkül való zürzavarban levő khaosznak, hanem értelmet eláruló, rendet és harmóniát kifejező *kosmosnak* tekintette és ismerte fel. És nem véletlen az sem, hogy pythagoraeusok azok, akik először látják ilyen ékességnek, ilyen rendnek a mindenségét, akik nemcsak számot és mértéket láttak mindenben, hanem mintegy megsejtették a modern természettudományi és matematikai gondolkodásnak sokkal önérzetesebb tanítását, ami Galilei egész precíz módon fejezett ki, azt mondván, hogy „a természet könyve a matematika nyelvén van írva“ (scritta in lingua matematica).

És mégis joggal kérdezhetjük: vajjon a matematika az eredeti szöveget adja-e, vagy pedig csak fordítást ad?

*

Pythagorasról mondják, hogy ő a mindenség harmóniáját nemcsak megértette, de ezt a harmóniát érzékelt is, amennyiben hallotta és élvezte a sphaerák zenéjét.

A kosmost a görög gondolkodás, amelyet át- meg áthatott az esztétikai gondolkodás, műremeknek tekinti. A kosmosnak ilyen felfogása aztán általánossá válik az emberi gondolkodásban, bárha a keresztény gondolkodás – a szellemnek mindenek fölé emelésével azon iparkodott, hogy a kosmos nagyszerűségét háttérbe szorítsa.

*

Eleve lehetetlennek kell tartanunk azt a felfogást, mintha mi a létből kiszakítva, attól teljesen különböznénk; ellenkezőleg: minél mélyebb pillantást vetünk önanagunkba s minél mélyebben hatolunk be a lét lényegébe, annál inkább kell önmagunk s az egyetemes lét között *lényegazonosságot* látnunk és föltételeznünk. Magunkat – lényünk lényegét, értelmét és irányító elveit tekintve – szellem-erkölcsi valóságnak ismerjük meg s épp azért a mindenségben is – lényegét, értelmét és irányító elveit tekintve – ilyen szellem-erkölcsi valóságot kell föltételeznünk.

Azt a „páratlan biztosságot“, amit a halálraitelt Sokrates bíráin keresztül minden időközön át mindenkinek kinyilatkoztatott – „vegyétek fontolóra azt az egy bizonyos igazságot, hogy jó emberen baj nem történhetik sem

életében, sem halálában, s nem hagyja el az isten semmiféle ügyében^{6*} – intuitív módon, minden tapasztalatnyújtotta cáfolat ellenére is olyan igazságnak ismerjük el, amely vakító fényt vet a létre általában: és e vakító fényesség mellett valóban megpillantani véljük a lét legmélyebb alapját, lényegét, értelmét és célját.

*

A mindenséget, mint említettük, műremeknek tartja az antik gondolkozás. Épp ezért csak megtisztelő levét az emberre nézve, ha őt magát is a gondolkozás – a mindenséggel szemben, amit *makrokosmosznak* nevezett – kisvilágnak, *mikrokosmosznak* nevezi. Ez az elnevezés mindenestre a lényegazonosság megsejtésének alapján áll, de azonkívül megtisztelő is akar lenni az emberre nézve. De a lényegazonosság mélyebb megértésének és átérzésének alapján nemcsak az embert lehet a nagy világgal, a makrokosmosssal szemben kisvilágnak, mikrokosmosznak tekinteni, hanem a világot, a mindenséget magát is lehet az emberrel, az *anthropos*-szal szemben *makranthropos*-nak tekinteni. Ilyen kísérletekben sincs hiány. Schopenhauer filozófiájának egyik főtémája éppen a világnak makranthropos módjára való felfogása.

A lényegazonosság kérdését két ellentétes oldalról világítja meg ez a két rendkívüli nagyjelentőségű felfogás. A lényegazonosság kérdése pedig egyképpen nagyjelentőségű majdnem minden világfelfogásban, különösen nagyjelentőségű egészen ellentétes világfelfogásokban is, mondjuk például a materializmusban és a spiritualizmusban, amelyek közül az első mindent anyagi valóságnak, az utóbbi pedig mindent szellemi valóságnak tart.

*

Azzal az állítással kezdtük elmélkedésünket, hogy embernek lenni, úgy gondoljuk, annyit jelent, mint gondolkozó lénynek lenni. Ez az állítás igaz ugyan, de felette egyoldalú. Az antik gondolkozás a legtökéletesebb ember ideálját tényleg a gondolkozásban látta. Ezt a szemlélési módot Aristoteles például annyira a végletekig vitte, hogy magát az istenséget egyenesen „a gondolkozás gondolkozásának“ (*νόησις νοήσεως*) mondotta, aminthogy Aristoteles tanítása szerint az Isten a világtól bizonyos hűvös elszigeteltségben állandóan önmagát gondolja.

*

Embernek lenni, egészen helyes megfontolás alapján, nem jelentheti csak azt, hogy az ember gondolkozó lény, hanem talán még inkább jelentheti azt, hogy az ember cselekvő lény, aki tudatosan és szándékosan benyúl a világ mechanizmusába s abban a végtelenbe kirezgő és a végtelenbe elvesző változásokat idéz elő. Rendkívüli nagy hatalom az, hogy az ember tudatos és szándékos cselekedeteket vihet végbe s épp ezért rendkívüli felelősség is terheli az embert cselekedeteiért. A lét működéséért, minden dolgok működéséért, cselekvése következtében az emberre is hárul felelősség és pedig akkor is, ha semminemű szabadsága sem volna az embernek. Az *egyetemes felelősség* gondolata okvetlenül felmerül minden olyan emberben, aki megérti azt az igazságot, hogy a lét maga az emberben vált tudatossá, a lét maga az emberben ébredt önmagára, – az a lét, amelyből gyökerestől semmi körülmények között sem tudjuk kiszakítani magunkat, mert hiszen lényünk legmélyebb gyökerei éppen abba az egyetemes létbe nyúlnak le, ahonnan már az egyéniség kialakulása is mintegy erőszakos módon, az egyetemes léttől való elpártolással történt. A világ dolgaiért és a világ történéseért, egészen magas eszméleti fokon amolyan egyetemes felelősséget érzünk, még akkor is, ha egyébként átértjük és átérezzük azt az igazságot, hogy mi az intelligenciánkkal – akkor is, amikor szabadon vélünk cselekedni, csak megvilágítjuk a világnak cselekvésünkkel kitöltött végtelen causalis nexusát. A lényegazonosságon alapuló e felfogásból folyik az egyetemes felelősség és ez az egyetemes felelősség inkább megmagyarázza pl. a szájalmat, mint a Bergson szintén nagy mélységeket megvilágító felfogása. „Az igazi szájalom, – úgymond Bergson nem annyira a szenvedés félelme, mint kívánása. Enyhe kívánság, melynek megvalósulását alig óhajtánók s mely akaratumk ellenére mégis megszületik bennük, mintha a természet nagy igazságtalanságot követne el és a vele való bűnrészesség minden gyanúját el kellene magunkról háritanunk.“^{7*} A lényegazonosság és az egyetemes felelősség alapján természetesen vállalunk kell a természet minden igazságtalanságáért a bűnrészességet.

*

Hogy az intellektualizmus túlhajtása egyoldalú felfogási mód, az nemcsak az Aristoteles különös istenfogalmában jut kifejezésre, hanem kifejezésre jut a görög gondolkozásban általában, ahol egyúttal correctióra is szorul ez a felfogási mód. Ezt a correctiót végre is hajtotta maga a görög gondolkozás akkor, amikor a bölcs fogalmában nemcsak a theoretikus megismerésre törekedő, mindent megértő „*objectiv szem*“-et látta, hanem a bölcsben olyan erkölcsi ideált alkotott magának, *aki a bölcseséget egyszersmind életté*, a teoriát egyszersmind praxissá is tette.

Igaz állítás, hogy az ember gondolkozó lény, de nem kevésbé igaz az is, hogy az ember cselekvő lény. Mindkettő: a gondolkozás és a cselekvés egyképpen lényege az embernek. Ha meg azt a kérdést vetjük fel, hogy hát a kettő közül melyik a fontosabb, akkor némi habozás után azt kell mondanunk: a *cselekvés*, már azért is,

* Platon: Sokrates védekezése, Gyomlay Gyula fordítása.

* Bergson: Idő és szabadság, Dienes Veléria fordítása.

mert hiszen maga a gondolkodás is ezt a célt szolgálja. Ha a dolog mélyére tekintünk, azt fogjuk látni, hogy még az Aristoteles istenfogalma is – „a gondolkodás gondolkodása” – cselekvést is vált ki, lévén Aristotelesnél maga az Isten a mozdulatlan első mozgató, aki nem kívülről, hanem igazán belülről mozgatja a mindenséget olyan-szerűen, amint „a szeretett lényt mozgatja az, akít szeret”, a vágykeltés által, ami voltaképpen az a motorikus erő, amely minden ideálnak igazi lényege is.

*

Ha az embereket mint cselekvő lényeket tekintjük, könnyen megfeledkezünk arról, hogy cselekvésünket gondolkodás is kíséri, sőt hogy gondolkodásuk nagyban befolyásolja is cselekvésünket. Ha az emberiség történetére egészen felületesen pillantást vetünk, első pillanatra a történetet is hajlandók vagyunk a cselekvések történetének tekinteni s a *lelkét* a történetnek, a *gondolatot*, amely a cselekvést megindítja, csak később vesszük észre – és csak később, tudjuk a magra teljes nagyságában értékelni.

Ilyenfórmán, úgylátszik, joggal mondhatjuk azt is, hogy az ember lényegében cselekvő lény, hogy az ember leglényegesebb jellemvonása a *tudatos cselekvés*. Tényleg helyesen járunk el, ha minden egyes embert, ha magát az egész emberiséget is: éppen a cselekvés hordozójának, a cselekvés alanyának tekintjük, úgy fogván fel mind az egyes embert, mind pedig az emberiséget is, hogy lényegének kifejlése a cselekvésben jut kifejezésre. Ezt a felfogást csak egy lépés választja el attól a felfogástól, amely azt mondja: nem is az a fontos, hogy mi az ember és mi az emberiség, hanem egyedül csak az a fontos, hogy mit cselekszik az ember és az emberiség. Az a felfogás például, amelyik csakis a *munkának tulajdonít értéket* az ember világában., szintén ezt a felfogási módot tükrözi vissza.

*

Ha megfigyelésünk és gondolkodásunk tárgyává az emberi cselekedeteket és általában az emberi életet tesszük – amibe beletartozik mind az egyéni élet, mind pedig a közösségnek, tehát az államnak és társadalomnak élete is – és ha a természetet közönséges értelemben vesszük (amely értelmezés szerint a természettel szemben állana a szellem): akkor ezt az életet semmiképpen sem tekinthetjük a természet egyszerű meghosszabbításának, a természet egyszerű kiterjesztésének.

Jól tudjuk azt is, hogy az élő természet sem tekinthető az élettelen természet egyszerű meghosszabbításának avagy kiterjesztésének, de az embervilág élete nemcsak az élettelen, hanem az élő természet meghosszabbításának, kiterjesztésének sem tekinthető. Mind az egyes ember, mind az emberi közösségeknek élete kiemelkedik a fizikai lét köréből, kiemelkedik, azaz a fizikai lét fölé helyezkedik s a szellem-erkölcsi világban találja meg igazi hazáját s itt keresi irányító elveit. Itt találja meg emberhez méltó céljait, itt érti meg a világ nagy titkát is, hogy az voltaképpen minden ízében a szellem alkotása, sőt talán lényegében nem is egyéb a lét *mysterium magnum*-a, mint éppen a szellem *mysteriuma* és a szellem tragédiája; – ha egész lényünk tudatosan beolvad a szellem életébe, amelyben „élünk, mozgunk és vagyunk”, akkor talán a minden élőnek elkerülhetetlen halála s a szellem minden alkotásának biztos pusztulása is valaminő megnyugtató megoldást nyerhet. Ez az az út, amely egészen biztosan az Abszolútumnak az útja, ahova az esendő, gyenge ember is eljuthat. Ide törekszik is minden ember a létnek minden könnyeket fakasztó mélyeiből. Ha ide eljut az ember, akkor oly fényesség fogadja az embert, amely fényességről emberi nyelven alig is lehet számot adni, – e nagy fényességről mystikusok is csak dadogva tudtak beszélni.

*

Pedig ennek a nagy fényességnek, a szellem világosságnak megragadáshoz nem is feltétlenül szükséges, hogy csak a kiváltságok részére járható úton, az „*unio mystica*” útján haladjunk; elegendő az is, ha nyitott szemmel tesszük meg életútunkat – és ha nem szegezzük tekintetünket állandóan a földre, hanem ha felfelé, a magasba s a magasságok felé is irányítjuk tekintetünket.

*

Nem kérdéses, – tudjuk is ezt mindnyájan – hogy az egész emberi élet igazában, lényegében, emberhez méltó értelmében *szellem-erkölcsi élet* – és pedig mind a gondolkodást, mint pedig a cselekvést illetően. Jól tudjuk, hogy van a közönséges életnek több olyan frázisa, amit – mint végső emberi bölcseséget – igen sokan elismételnek s aminek igazát, hogy úgy mondjuk: senki sem vonja kétségbe, senki sem cáfolja meg és ami meg sem fejez ki sem bölcseséget, sem igazságot. Nem igaz, nincs is semmi mélyebb bölcsesség abban az unosuntalan hangoztatott s általában igaznak tartott értékítéletben sem, amely szerint a földolog az „egészség.” A mi álláspontunkról, – s álláspontunk helyességét mindenkinek be kell látnia, aki az emberi életet, annak lényegét és célját tekintve, szellem-erkölcsi életnek és nem fizikainak tartja, – lehetetlen az „egészség”-nek, a fizikai jóllétnek (vagy éppen az anyagi jóllétnek) ilyen mindennek fölé emelkedő értéket tulajdonítani. Nagy érték az „egészség” tagadhatatlanul, de mivel teljesen a fizikai lét körébe esik, nem lehet a szellem-erkölcsi értékekkel összemérni, legfeljebb csak – minthogy a fizikai létben épül fel a szellem-erkölcsi élet – közvetve lehet ennek ilyen rendkívüli jelentőséget tulajdonítani ... De akkor jól kell érteni ezt a mondást, azaz úgy, ahogy azt a közönséges gondolkodás nem teszi, hogy t. i. az egészség nagy értékét éppen a szellem-erkölcsi létől nyeri.

*

Ha nyitott szemmel éljük le életünket, akkor közönséges, trivialis igazságnak kell elismernünk azt az állításunkat, hogy az emberi élet szellem-erkölcsi élet.

Minden erőinknek kifejtése, különösen pedig szellemi (és erkölcsi) erőinknek minél tökéletesebb kifejlesztése, kiművelése olyan természet-szabta rendeltetésünknek látszik, amire mintegy maga a természet is útmutatást ad. De az ember minden fizikai erőinek és képességeinek legtökéletesebb kifejlesztésével is messze mögötte marad a nyilvánvalóan alatta levő természeti erőknél; – gondolkozásával (s erkölcsiségével) azonban ezzel az igazán humánummal – egyszerre a természet, az élettelen és élő természetnek minden dolgai fölé emelkedik s e felülemelkedésével megragadja egyszersmind a lét legmélyebb lényegét és betölti természetes rendeltetését. Rövidesen, ismert, közismert formulákat használva, helyesem fejezzük ki magunkat, ha azt mondjuk: *cultura animi ratio vitae*. A lélek kulturája az élet értelme.

*

A felfelé való emelkedés valóban szemmel látható: a minden idegszálával fizikai héhez kapcsolt emberi élet a lehetőség határain belül messze eltávolodik a fizikai lét világából s feladatát és célját a fizikai világtól toto coelo különböző világban keresi. Mintha csak valóban a fizikai világ felett léteznék egy másik, minden tekintetben magasabbrendű, tökéletes világ, mondjuk olyanszerű világ, mint amilyenek Platon az ezmék világát képzelte, amely világ egyszersmind minden nemesebb emberi törekvésnek is célja. Ha a világot meg akarjuk ismerni, amit a tudományok s a filozófia különösképpen célul tűz ki magának, de amely célt bizonyos vonatkozásokban a művészetek s a vallások is megvalósítani törekcsenek; – ha a helyes cselekvésre törekcsünk mind magánéletünkben, mind pedig az állam és a társadalom életében (amely helyes cselekvés szabályai – a jognak parancsoló és tiltó törvényeitől, a minden emberi cselekvésre, de még szándéokra is, még pro foro interno is, kiterjedő ethika normáin keresztül – egészen a társadalmi érintkezés formáit megállapító udvariassági szabályokig terjednek); – ha alkotásainkban bizonyos tökéletes mintaképet akarunk megvalósítani; – általában, ha ideálokat akarunk megvalósítani gondolkozásunkkal, cselekvéseinkkel, vagy alkotásainkkal; – akkor nyilvánvaló és szembeötlő módon kiemelkedtünk a fizikai lét köréből és bevonulunk a szellem-erkölcsi világba. Ez a világ végtelen távolságban van az anyagi világtól, annyira, hogy ebből a nézőpontból tekintve megértjük a szellemiség lényegét mélyen átérző felfogást, amely a világ lényegének a szellemet ismerte el. Megértjük, hogy a platonikus és az újplatonikus felfogás miként mondhatta és miként tekinthette az anyagot egyenesen nemlétezőnek.

*

Ha az ember-világ felett szemlét tartunk, azt látjuk, hogy az emberek általában mint derék emberek, mint családjuknak derék tagjai, mint államuknak derék polgárai, mint a társadalomnak hasznos tagjai akarják vagy legalább is óhajtanák és szeretnék leélni életüket. Emellett olthatatlan vágytól hajtva szomjúhozzák az igazságot, a szépséget és a jóságot. Létesítik a tudományokat s a filozófiát, amiket immár valóban demokratikus módon művelnek; a művészet legkülönbözőbb téerein hatalmas, kiirthatatlannak látszó és semmi nehézségtől vissza nem riadva, fáradságot s egészséget sem kímélve munkálkodik nagy tömege az embereknek; az embernek általában helyesen akarnának, óhajtanának vagy legalább is szeretnének cselekedni s legnemesebbek éppen minden cselekedeteiknél aggodalmasan ügyelnek arra, hogy helyesen cselekedjenek, a hírnév, dicsőség s talán ennél még nemesebb vágyak egyenesen halálmegvetővé teszik az embert; – s amikor mindezt teszik az emberek, akkor úgy is tekinthetjük őket, – s tényleg az egész emberi életet lehet is ilyennek tekinteni – mintha a közönséges valóság felett levő igazi valóságba vágyódnának és törekednének az emberek, mintha az eszmék világa vonzaná őket, ahová elmenekülnek a tökéletlentől a tökéleteshez, a sötétségből a fényességre. Erre a magaslatra érve, valóban vakító fényesség fogadja az embert. Ezen a magaslaton ismételtelen megérti, hogy nemcsak ideáljai vannak a szellem-erkölcsi világban, de megérti azt is, hogy voltaképpen minden létnek létalapja, értelme és célja ideális, szellem-erkölcsi. Ezen a magaslaton a végtelen lét mint szellem jelentkezik, ami mindeneket áthat és mindeneket magához vonz. *Quidquid est in Deo est et nihil sine Deo esse, neque concipi potest*. Minden, ami van, Istenben van s Isten nélkül semmi sem lehet s nem gondolható,* – mondja az „istenittas“ Spinoza. Ezen a magaslaton megértjük Spinozának rendkívüli mélységeket fényárban fürösztő, a mysticismus lényegét tömören kifejező s egyben pedig a lét értelmét is, célját is felfedő tanítását. *Deus se ipsum amore intellectuali infinito amat*. Isten önmagát végtelen értelmi szeretettel szereti.

Az emberiség kulturtevékenységét – amely kulturtevékenységet az ember és az ember szíve irányít ugyan, de amelynek végső alapja mégis csak a lét legmélyebb lényegében van – tanúságtételül hozhatni fel Spinoza tanításának igazsága mellett.

„Isten önmagát végtelen intellectualis szeretettel szereti.“ Ez magyarázza meg minden létező önkifejlési tendenciáját, ez magyarázza meg a világosság, a melegség, a jóság szeretetét – s általában a tudatos, létnek a legmagasabb ideálokra való törekvését.

*

Hogy ez a törekvés küzdelemmel jár s hogy a küzdelem nyomában szenvedés fakad, ezt mindnyájan jól

* Spinoza Ethikája, Balogh Ármin és Alexander Bernát fordítása.

tudjuk s azt is tudjuk, hogy mit kell felelnünk az Írás ama rendkívül komoly és komor kérdésére: „mit tudhat az, aki nem szenvedett?“ De erős hit él az emberben, amely hit egyedül képes támaszt adni neki s erőt nyújtani ahhoz, hogy felemelt fővel tegye meg életeútját, mint az ismert mindenségnek legelőkelőbb része, akiben legnagyobb világossággal ébredt ugyan önmagára a mindenség s aki épp ezért a legnagyobb világossággal belátja és megérti, hogy az egész lét és élet – és pedig maga a szellem élete is – valójában tragikus mysterium.

*

Erős hit él az emberben, amely nem engedi elcsüggedni még akkor sem, ha mind az egyén életében, mind az emberiség életében állandóan lábbal tiporják is az ember legnemesebb ideáljait. Erős hittel; kiolthatatlan hittel tekint az ember a minden irányban végtelennek tetsző világba s bárha a fizikai világ az erkölcsi világtól teljesen függetlennek is tűnik fel az emberi gondolkozás előtt, nem tud bele nyugodni az ember abba a feltevésbe, hogy a fizikai világnak semmi köze nem volna az erkölcsi világhoz ... Ellenkezőleg, mintegy intuitív módon megragadja azt az igazságot, aminek megismerése és elismerése teszi voltaképpen magát az embert is emberré, hogy t. i. a fizikai világ igenis kapcsolatos az erkölcsi világgal s hogy a lét legmélyebb és legfőbb törvényei erkölcsi törvények s hogy Platon joggal taníthatta, – s lényegében tanítása az igazságot fejezi ki, – hogy „a világ maga az irigység nélkül való jószág isteni alkotása.“ Ez igazság szerint a világban tényleg jelentkező mindenmű disszonanciának az ethikai disszonanciának is – végső elemzésben magasabbrendű isteni harmónijába kell olvadnia. Éppen ezért érvényben marad Platonnak bizodalmat kifejező gyönyörű szava, amitől egyébként valójában az ember és az emberiség minden nemes törekvésében az egész világ visszhangzik: „Καλόν γ ρ τὸ θλον καὶ λπίς μεγ λη“ (Mert szép a küzdelem és a remény nagy.)

Ezt fejezi ki minden olyan törekvésünk, amely a földről felemeli az embert. És csak ez a hit teszi elviselhetővé az életet, amitől elválaszthatatlan a szenvedés és a küzdelem.

Embernek lenni annyit jelent, mint gondolkozó lénynek lenni; embernek lenni annyit jelent, mint tudni azt, hogy az egyetemes léttel lényegazonosak vagyunk s hinnünk azt, hogy a világ és saját lényegünk velejében szellem-erkölcsi valóság s hinnünk az erkölcsi ideálok mindenek felett való uralmában, hinnünk az istenségben, amiről az írás szavai szerint elismételhetjük: „’E τὸ λφα καὶ τὸ , πρ τος καὶ σχατος, ἡ ρχή καὶ τὸ τέλος.“ Én vagyok az alfa és az Omega, a kezdet és a vég, az ok és a cél.

Ezen a magaslaton, ebben a fényözönben, valóban az egész mindenség, a szellem nyelvén szól az önmagát hovatóvább mindinkább és inkább és mind tisztábban és világosabban megértő szellemhez.

Az az érzés vesz rajtunk erőt, mintha a napba tekinthettünk volna.

(Budapest)

Bárány Gerő